

Meer zingeving in de wijk

Instrumenten voor betere samenwerking tussen geestelijke verzorging en welzijnswerk

Om ondersteuning bij zingeving meer toegankelijk te maken in de thuissituatie, werken geestelijk verzorgers steeds vaker samen met professionals en vrijwilligers in het sociaal domein. Een goede samenwerking ontstaat echter niet vanzelf. De auteurs onderzochten daarom hoe de samenwerking tussen welzijnswerk en geestelijke verzorging versterkt kan worden.

Gili Yaron, Theo van Leeuwen en Franka Bakker

MET ONS ONDERZOEK wilden we goed aansluiten bij wat er in de praktijk speelt rond zingeving in de wijk. We kozen daarom voor participatief actieonderzoek (PAR) met partners uit sociaal werk en geestelijke verzorging. Bij PAR werken onderzoekers en betrokkenen uit de praktijk samen aan een verbeterproces (Van Lieshout e.a., 2017), waarbij het ontwikkelen van kennis wordt gecombineerd met het veranderen van de praktijk. We legden ons in het onderzoek toe op zorg voor zingeving bij ouderen, omdat dit voor onze praktijkpartners een belangrijke doelgroep is. Daarbij hadden we onder andere ook aandacht voor dementie; dit ziektebeeld komt immers steeds vaker voor onder ouderen en kent specifieke zinvragen.

Tijdens het onderzoek werkten we intensief samen in diverse werkgroepen op verschillende plaatsen.

Deze werkgroepen bestonden uit geestelijk verzorgers (GV'ers), sociaal professionals (specifiek: welzijnswerkers), vrijwilligers, ouderen, studenten en onderzoekers. Gaandeweg ontwikkelden we verschillende werkvormen en kennisproducten voor meer aandacht voor zingeving in welzijnswerkorganisaties en in de wijk. Ook testten we deze werkvormen en kennisproducten in de praktijk. Voor dit artikel putten we uit gegevens die we tijdens het onderzoek genereerden en analyseerden via informele gesprekken, formele interviews, veldnotities van observaties in de praktijk, procesverslagen, notulen en verhalen van deelnemers.

Eerste vraagverheldering

Bij de start van ons onderzoek gaven deelnemende sociaalwerkorganisaties aan dat hun professionals en vrijwilligers handelingsverlegenheid ervaren bij het

signaleren en adresseren van zinvragen onder ouderen. Daarnaast bleken professionals en vrijwilligers niet altijd de weg te kunnen vinden naar GV'ers bij crisissituaties. Welzijnswerkers gaven aan dat zijzelf en de vrijwilligers waarmee ze werken behoefte hadden aan meer competenties (kennis, vaardigheden, houding) voor ondersteuning bij zingeving. Zingeving is immers een van de zeven leefgebieden in het competentieprofiel van sociaal werkers (BPSW, 2018), maar het was welzijnswerkers en vrijwilligers vaak niet duidelijk hoe ze hier aandacht aan kunnen geven in de praktijk. Verder wilden welzijnswerkers weten hoe zij cliënten zelf aan de slag kunnen laten gaan met zingevingsthema's. Daarnaast speelden bij welzijnswerkers vragen over taakafbakening. Het was hen niet helder wat de welzijnswerker kan overlaten aan de cliënt en diens omgeving, wat een vrijwilliger kan oppakken, wat de welzijnswerker zelf kan doen en wanneer andere professionals moeten worden ingeschakeld (zoals GV'ers).

Geestelijk verzorgers zullen vooralsnog meestal aan zet zijn bij het aangaan van een samenwerking

De GV'ers die we spraken, hadden vragen over de samenwerking met sociaal professionals in de thuis-situatie. De betrokkenheid van GV'ers in de thuis-situatie is immers een relatief nieuwe ontwikkeling. Dat betekent dat zij nog zoekend waren naar een manier om structurele uitwisseling en doorverwijzing over en weer vorm te geven. Bij de start van ons onderzoek bestond de huidige structuur van werken via centra voor levensvragen nog niet. Dit bleek een belangrijke stap voor ondersteuning bij zingeving thuis. Maar verbinding met elkaar en met andere professionals ontstaat niet vanzelf. De GV'ers die aan ons onderzoek deelnamen waren daarom nieuwsgierigheid naar het sociaal domein. Ze wilden weten welke zinvragen wijkprofessionals en vrijwilligers tegenkomen, in het bijzonder als het gaat om thuiswonende ouderen. Ook vroegen ze zich af wat welzijnsprofessionals en vrijwilligers

doen als zij zinvragen tegenkomen en hoe de expertise van GV'ers hierbij (beter) benut kan worden. Ten slotte waren deelnemende GV'ers benieuwd hoe een duurzame structuur voor onderlinge samenwerking kan worden opgezet.

Resultaten: zingeving op de agenda krijgen en houden in welzijnswerk

Om antwoord te kunnen geven op de vragen van betrokkenen, hebben we voluit 'gecollecteerd'. Welke ervaringen hebben verschillende deelnemers rond het herkennen en adresseren van zinvragen van ouderen in het sociaal domein? Wat hebben zij nodig om zorg voor zingeving vorm te geven in de wijk? En hoe kan de onderlinge samenwerking tussen sociaal professionals, vrijwilligers en GV'ers worden verbeterd? Onze analyse laat zien dat samen aandacht geven aan zingeving in de wijk vraagt om competentieontwikkeling, praktische werkvormen en specifieke randvoorwaarden.

Competenties voor het signaleren en adresseren van zinvragen

Welzijnswerkers geven aan (het belang van) zinvragen te herkennen, waarbij zij onderscheid maken tussen zin ontleen aan alledaagse activiteiten – variërend van dagbesteding tot bezoek van kleinkinderen – en zinvragen naar aanleiding van existentieel ingrijpende gebeurtenissen. Bij alledaagse zinvragen zoeken zij meestal een praktische oplossing; existentiële zinvragen zijn voor hen daarentegen abstracter en meer beladen. Welzijnswerkers staan ambivalent ten opzichte van zulke vragen. Zij vinden het bijzonder om op dit niveau met cliënten te kunnen uitwisselen. Tegelijkertijd raakt de worsteling van de ander hen ook persoonlijk, wat belastend kan zijn. Denk hierbij aan (moreel beladen) vragen rond het balanceren van afstand en nabijheid in de begeleiding. Of aan ervaren onmacht als werkers problemen van cliënten niet kunnen oplossen. Dit abstractieniveau en de beladenheid van existentiële zinvragen verklaren misschien waarom welzijnswerkers zich liever richten op alledaagse zingeving (Vaarten e.a., 2024).

Welzijnswerkers verschillen bovendien in de mate waarop zij expliciet aandacht (kunnen) hebben voor zinvragen en hierbij cliënten (kunnen) begeleiden. Zij functioneren namelijk in zeer diverse contexten en functies, zoals in buurthuizen of dagbe-

Toch blijkt een groot aantal vrijwilligers goed in staat om zinvragen te signaleren tijdens ontmoetingen in de wijk. Hun aandacht gaat hierbij vooral uit naar mensen die alleen zijn komen te staan, moeite hebben met sociaal contact en mantelzorgers. Of vrijwilligers het gesprek over deze thema's aangaan of niet, heeft te maken met de eigen affiniteit met zingeving en het type vrijwilligerswerk dat zij doen (maatje, helpen bij inloopactiviteit, rol in themaproject). Verder valt op dat deelnemende GV'ers cursussen en trainingen (bijvoorbeeld voor gespreksvoering, moreel beraad of intervisie) aan welzijnswerkers en vrijwilligers willen bieden, maar dat zij hier weinig voor worden gevraagd. Blijkbaar is er sprake van 'kortsluiting' in het contact tussen beide beroepsgroepen. Meer aandacht voor zingeving in de wijk vraagt dus om het ontwikkelen van praktische werkvormen die beter aansluiten bij welzijnswerk.

Randvoorwaarden voor samenwerking rond zingevingszorg

Deelnemende GV'ers vertellen amper cliënten doorverwezen te krijgen van welzijnswerkers, in lijn met het geschetste beeld in de recente kennissynthese *Zonder zin geen welzijn* (Vaarten e.a., 2024). De GV'ers die deelnamen aan ons onderzoek schatten in dat dit te maken heeft met onbekendheid en 'imagoproblemen' rond hun vakgebied. Geestelijke verzorging wordt volgens hen snel geassocieerd met religie, kerk en geloof of met zware onderwerpen zoals het levenseinde. Daarnaast is de inzet van een GV'er relatief kortdurend; GV'ers kunnen dan gezien worden als 'weer iemand aan wie het verhaal moet worden verteld'. Welzijnswerkers zijn daarom soms terughoudend om cliënten door te verwijzen.

Bij sociaal professionals leven er gevoelens van overvraging. Zij blijken vaak te werken in de waan van de dag en ervaren daarmee weinig ruimte om taken op te pakken naast hun directe taakomschrijving. Het valt hierbij op dat het sociaalwerkorganisaties vaak ontbreekt aan een breed gedragen en expliciete visie op (het belang van) zingeving. Bij organisaties die dit thema wel in hun visie of de taakomschrijving van professionals hebben opgenomen, is onduidelijk hoe zingeving concreet vertaald kan worden naar de alledaagse praktijk. Welzijnswerkers worden hierin ook zelden gefaciliteerd (denk aan draagvlak of beschikbare uren). Vanuit gemeentelijk beleid bestaan

er bovendien weinig systeemprikkels voor (samenwerking rond) aandacht voor zingeving in de wijk en bemoeilijken aanbestedingsprocedures de continuïteit in werkwijzen. Op institutioneel niveau speelt verder dat er in de wijk al allerlei plekken voor ontmoeting bestaan, maar dat deze plekken het 'domein' van sociaalwerkorganisaties zijn. GV'ers moeten zich dus verhouden tot en voegen naar bestaande structuren en werkwijzen.

Samenwerking valt of staat bij goede relaties tussen betrokkenen uit sociaal werk en geestelijke verzorging

Tegelijkertijd blijkt het bestaande aanbod ook een kans te zijn voor interdisciplinaire samenwerking. Zo kunnen deelnemers aan ons onderzoek makkelijk aanhaken bij dagbestedingsgroepen om een gespreksgroep op te zetten. De samenwerking is ook geholpen door de gedeelde oriëntatie van welzijnswerk en geestelijke verzorging op het welbevinden van inwoners. Daarbij is 'zingeving' een kernthema voor beide beroepen. De beroepsgroepen kunnen elkaar aanvullen, omdat welzijnswerkers zich richten op dagelijkse zingeving – al zullen zij (onbewust) ook existentiële zingeving meenemen – terwijl GV'ers meer focussen op existentiële zingeving. Aandacht voor zingeving vraagt dus om allerlei noodzakelijke voorwaarden, die vooralsnog vaak niet voorhanden zijn.

Experimenteren met competenties, werkvormen en de samenwerking

Tijdens het onderzoek verzamelden we niet alleen informatie, maar experimenteerden we ook met diverse manieren om zingeving op de agenda te zetten (en houden) in welzijnswerk. Hierbij wilden we ten eerste welzijnswerkers en vrijwilligers in staat stellen om hun competenties op het gebied van zinvragen te ontwikkelen en hen toerusten met praktische werkvormen. Ten tweede wilden we welzijnswerkers en GV'ers beter laten samenwerken.

Collegiale consultatie

Geestelijk verzorgers staan open voor het bieden van ondersteuning. Voor de samenwerking tussen Sociaal Werker en Coördinator Centrum Ontmoeting in Levensvragen c.q. Geestelijk Verzorger is in Nijmegen een formulier ontworpen dat kan dienen als leidraad bij een collegiaal gesprek, waarbij de sociaal werker ondersteuning zoekt in het omgaan met zingevingsvragen. Het formulier ziet er als volgt uit:

Datum:	
Initialen en functie van consultvrager:	
Initialen en functie van consultgever:	
Aanleiding voor de consultatie:	
Situatie/vraag die centraal staat in de consultatie:	
Inhoud van het gesprek: Waar wordt gesproken over: + hoogte- en dieptepunten in het (levens)verhaal + pijn en verlies + angsten en verlangens + krachtbronnen + waarden van het leven + betekenisvolle relaties + energie en motivatie + kijk op verleden – heden – toekomst + ethische vragen, zoals hoe doe ik het goede + ... Zie ook Bijlage 1.	
Reflectie achteraf:	
Registratieformulier ingevuld door:	
n.b.	

Figuur 1. Formulier voor collegiale consultatie.

Voor het ontwikkelen van competenties en werkvormen creëerden we diverse formats, zoals een dialoogsessie over zingeving voor wijkbewoners. Deze activiteit werd eerst met collega’s onder elkaar uitgevoerd, met een GV’er als gesprekspartner. Hierdoor ontstond bij de deelnemers meer bewustwor-

ding over de eigen zingeving, wat behulpzaam bleek in het onderkennen van de thema’s in het leven van cliënten (‘O, gaat het dáárover!’). Andere voorbeelden van werkvormen in de eigen organisatie waren zingevingsintervisie, casusbesprekingen met aandacht voor zinvragen en trainingen gespreks-

technieken door GV'ers. Voorbeelden van werkvormen voor ouderen waren thema-avonden over zingeving en gespreksgroepen, georganiseerd in ontmoetingsplekken in de wijk.

Ook voor het verbeteren van de samenwerking tussen welzijnswerkers en GV'ers ontwikkelden we diverse concrete formats. Op een van de locaties lieten we een deelnemende GV'er bijvoorbeeld structureel aansluiten bij het multidisciplinair overleg (MDO) in de wijk. Daarnaast lieten we GV'ers meedoen aan diverse wijkactiviteiten georganiseerd door sociaal werkers, met wederzijds leren als resultaat. Ook ontwierpen we een formulier om collegiale consultaties door GV'ers te begeleiden (zie figuur 1). Professionals kunnen hiermee aan de hand van een aantal criteria beslissen of een cliënt met een zinvraag beter kan worden doorverwezen naar een GV'er of dat koppeling naar een vrijwilliger volstaat. Ten slotte boden deelnemende GV'ers regelmatig collegiale consultaties aan welzijnswerkers.

Wat leverden deze experimenten op?

We onderzochten tevens wat onze experimenten opleverden. Als het gaat om de competenties en werkwijzen van welzijnswerkers merkten we een positieve invloed. Zo zoeken sociaal werkers minder naar oplossingen in het contact met cliënten, maar vragen ze meer door en gaan het gesprek aan. Tijdens casuïstiekbesprekingen zagen we bovendien dat welzijnswerkers vaker opmerken dat er zinvragen spelen. Bij vrijwilligers was deze ontwikkeling lastiger in kaart te brengen. Het onderzoek vond grotendeels plaats tijdens de coronacrisis, waardoor veel wijkactiviteiten niet of versnipperd plaatsvonden. Wel merkten we dat er een spanningsveld bleef bestaan tussen enerzijds praktische hulp willen bieden en anderzijds de ervaring dat een luisterend oorsoms (genoeg) hulp is. Over de werkvormen in de wijk vertelden deelnemende ouderen dat het meedoen aan gesprekken over zingevingsthema's opluchting geeft, mentale pijn verlicht en een ervaring geeft van 'gezien worden'. Zij gaven ook aan dat ze door zulke werkvormen meer omzien naar elkaar, waardoor er naast de eigen familie een nieuw 'adres' ontstaat voor zorgen of vragen. De term zingeving blijft meestal impliciet; soms worden er taal en werkvormen aangereikt voor zaken die deelnemers moeilijk onder woorden kunnen brengen.

Figuur 2. ZINGENDA 2025 (voorpagina).

Als het gaat om de samenwerking tussen welzijnswerkers, vrijwilligers en GV'ers merken alle deelnemers de meerwaarde van de ontwikkelde werkvormen. In MDO's wordt bijvoorbeeld de vraag naar zingeving onder inwoners vaker gesteld, als een GV'er deelneemt aan de overlegstructuur. Opvallend genoeg is het hierbij niet noodzakelijkerwijs de GV'er die de link met zingeving legt. Blijkbaar wordt de aandacht voor dit thema al bevorderd door regelmatig contact met een GV'er.

Toen we het project als geheel evalueerden, gaven deelnemende welzijnswerkers en vrijwilligers aan dat hun sensitiviteit voor zinvragen onder thuiswonende ouderen is toegenomen; deze toename zagen ze ook bij collega's. Het thema zingeving wordt vaker besproken, zowel onderling als in casusbesprekingen. Ook wordt er vaker expliciet overwogen of een casus vraagt om de inzet van een GV'er. Dit laatste blijkt ook uit het toegenomen aantal verwijzingen naar deelnemende centra voor levensvragen tijdens de looptijd van het onderzoek. Deelnemers

Figuur 3. ZINGENDA 2025 (toelichting gebruik).

rapporteren ook enthousiast over trainingen verzorgd door GV'ers. Ze geven aan waardevolle competenties te hebben opgedaan als het gaat om (zorg voor) zingeving.

Hierin ligt echter ook een kwetsbaarheid. In ons onderzoek ontstond er op basis van projectfinanciering een 'tussenruimte' waarbij deelnemers aandacht konden geven aan zingeving en de benodigde samenwerking hiervoor. Het is de vraag hoe de tot stand gekomen relaties gecontinueerd kunnen worden, als deze financiering wegvalt.

Van experiment naar product: het ZINGENDA-pakket

In de laatste fase van ons onderzoek wilden we onze belangrijkste inzichten toegankelijk maken voor de praktijk. Hiervoor ontwikkelden we het ZINGENDA-pakket, bestaande uit *a)* de ZINGENDA 2025 (zie figuur 2 en 3), een werkboek-op-maat met informatie over zingeving, een jaarplanner en de door ons ontwikkelde werkvormen om zingeving op de agenda te zetten en houden in welzijnswerk, *b)* een reisgids voor geestelijk verzorgers waarmee ze zich kunnen oriënteren op het sociaal domein en de samenwerking met welzijnswerk, en *c)* een reisgids voor so-

ciaal professionals waarmee ze zich kunnen oriënteren op de plek van zingeving in hun werk en de samenwerking met geestelijk verzorgers. Met dit pakket kan een 'zinteam' bestaande uit welzijnswerkers en GV'ers samen een traject-op-maat opzetten om aandacht voor zingeving in welzijnswerk te implementeren.

We ontwikkelden eerst een prototype: ZINGENDA 2022 en de folder *Samenwerken in zingeving: elementen voor een infrastructuur voor geestelijke verzorging thuis*. Vervolgens testten we de implementatie hiervan bij vijf welzijnsorganisaties verspreid over het land. Elke organisatie werkte met (elementen uit) de ZINGENDA. Een onderzoeker, welzijnswerker en GV'er die betrokken waren bij de ontwikkeling van de werkvormen boden hierbij ondersteuning. Tijdens dit begeleidingstraject informeerden we bij elke organisatie naar de context, de behoeften en het bestaande activiteiten aanbod. Vervolgens planden we met praktijkpartners passende activiteiten

rond zingeving. Hierbij maakten we een selectie uit de werkvormen in de ZINGENDA (bijvoorbeeld dialoogsessie, zingeving-intervisie en casusbespreking).

Gaandeweg ontwikkelden we deze activiteiten verder, door te verhelderen voor wie deze bedoeld waren en wat deelnemers kunnen halen en brengen. Ook werkten we de praktische kant van het organiseren van activiteiten uit. Denk aan wervende uitnodigingen om deelnemers te trekken, draaiboeken voor activiteiten en werkvormen voor het evalueren ervan. Deze inzichten vertaalden we naar een volgende versie: het ZINGENDA-pakket 2025. Hiermee ontstond een praktisch hulpmiddel dat aansluit bij de realiteit van de deelnemende organisaties.

Tot besluit

Voor GV'ers trekken we drie lessen uit het project als het gaat om het bevorderen van de samenwerking met welzijnswerkers in de wijk. Ten eerste: de beperkte facilitering van aandacht voor zingeving

binnen welzijnswerk betekent dat GV'ers vooralsnog meestal aan zet zullen zijn bij het aangaan van een samenwerking. Vervolgens kan de GV'er veel doen om de samenwerking te bestendigen. Hierbij zijn een positieve inslag en een waarderende houding doorslaggevend, evenals het vermogen om flexibel aan te sluiten bij wat er speelt in de organisatie.

Om zingeving concreet te maken in welzijnswerk, moeten laagdrempelige en praktische werkvormen worden toegepast

Ten tweede: de samenwerking valt of staat bij goede relaties tussen betrokkenen uit sociaal werk en geestelijke verzorging. Dit vraagt om het verkenen van elkaars context, werkwijze en taal, en het creëren van gedeelde belangen en ambities. Voor goede relaties zijn periodieke ontmoetingen tussen GV'ers, welzijnswerkers en vrijwilligers cruciaal. Bij zulke ontmoetingen kunnen beide beroepsgroepen immers uitwisselen en samen leren over wat wel en niet werkt om meer aandacht te geven aan zingeving in de wijk. GV'ers kunnen hiervoor meedoen met bestaande overlegstructuren (zoals MDO's). Om aansluiting te vinden bij lokale partijen kunnen GV'ers zich ook verdiepen in de 'sociale kaart' van de wijk. Dit kost echter tijd, wat vaak niet vergoed kan worden via de regeling geestelijke verzorging thuis (GV thuis). Een warme introductie vanuit een welzijnswerker met wie de GV'er al eens heeft samengewerkt is een goede manier om binnen te komen.

En ten derde: om het abstracte thema zingeving meer concreet te maken in de context van welzijnswerk, is het zaak om gebruik te maken van laagdrempelige en praktische werkvormen. Hiermee kunnen professionals en vrijwilligers meteen hun competenties op dit vlak ontwikkelen. Een instrument als de ZINGENDA-pakket biedt hierbij informatie, houvast en inspiratie, maar er zijn meer waardevolle tools te vinden.¹

Dit artikel is gebaseerd op bevindingen van de actie-onderzoekprojecten ZINSITIEF en VIMP-ZINGENDA. Graag willen wij alle mensen die hieraan een waardevolle bijdrage leverden van harte bedanken, in het bijzonder de werkgroepleden van Netwerk Palliatieve Zorg Drenthe-Steenwijkerland, Netwerk Palliatieve Zorg IJssel-Vecht, Netwerk Palliatieve Zorg Zuid-Gelderland, SAAM Welzijn Dalfsen, Sterker Sociaal Werk Nijmegen, Welzijn MensenWerk Meppel en WijZ Welzijn Zwolle. Veel dank ook aan de praktijken waarmee we het ZINGENDA-pakket testten en verder ontwikkelden: De Stuw, Lentl, Odensehuis Culemborg, Welzijn MensenWerk Meppel, Sociom en WijZ Welzijn Kampen. Tot slot zijn wij onderzoekfinancier ZonMw zeer erkentelijk voor de financiële ondersteuning van beide onderzoeken (projectnummers 10050011910002 en 10050042320004).

Dr. G. Yaron is senior onderzoeker bij het lectoraat Goed leven met dementie van Hogeschool Windesheim te Zwolle. E-mail: gyaron@windesheim.nl.

Dr. T.T. van Leeuwen was docent, supervisor en onderzoeker bij de opleidingen theologie en levensbeschouwing van Hogeschool Windesheim te Zwolle en is tegenwoordig werkzaam als vrijgevestigd supervisor.

Dr. F.C. Bakker is als associate lector Goed leven met dementie verbonden aan Hogeschool Windesheim te Zwolle en was projectleider van ZINSITIEF en VIMP-ZINGENDA.

Noten

1. Voor het ZINGENDA-pakket en andere instrumenten zie <https://kennispleinzingeving.nl>.

Literatuur

BPSW, BVjong, CNV Zorg en Welzijn, FNV Zorg en Welzijn & Sociaal Werk Nederland (2018). *Beroepscompetentieprofiel voor de sociaal werker: welzijn en maatschappelijke dienstverlening*. Movisie.

Leget, C. (2012). *Ruimte om te sterven: een weg voor zieken, naasten en zorgverleners* (herziene druk). Lannoo.

Lieshout, F. van, Jacobs, G. & Cardiff, S. (2017). *Actieonderzoek: principes voor verandering in zorg en welzijn*. Van Gorcum.

Vaarten, V., Kusters, G., Vosselman, M., Boomstra, R. & Mulder, G. (2024). *Zonder zin geen welzijn: kennissynthese zingeving en zingevingsondersteuning aan wijkbewoners 50+ door professionals sociaal werk*. Website: <https://kennispleinzingeving.nl/?file=636&m=1720684152&action=file.download>.